

**Gebruik maken van onderzoek
naar de ontwikkeling van kinderen
om geschikte beslissingen over
verblijfs- en omgangsregelingen
voor jonge kinderen te nemen**

Nederderlandse vertaling

Bron : FAMILY AND CONCILIATION COURTS REVIEW, VOL. 38, NO. 3, JULY 2000, PP. 297-311

Joan B. Kelly and Michael E. Lamb

Abstract

Beslissingen aangaande omgangs- en bezoeksregelingen worden vaak genomen zonder verwijzing naar het wetenschappelijk onderzoek naar de ontwikkeling van kinderen hoewel de onderzoeksliteratuur bruikbaar kan zijn om zich een beeld te vormen van de behoeften van een kind bij (echt-)scheiding van de ouders. In dit artikel overlopen we onderzoek over hechtingsprocessen, verwijdering van hechtingspersonen en de rollen van moeders en vader in het bevorderen van psychologische aanpassing. We besluiten met een bespreking van de implicaties voor diverse omgangs- en verblijfsregelingen voor jonge kinderen.

Machtige invloeden geven vorm aan beslissingen over omgangs- en verblijfsregelingen wanneer ouders uit elkaar gaan of uit de echt scheiden. Ongeacht of de ouders hun beslissingen zelfstandig nemen dan wel of ze een beroep doen op therapeuten, bemiddelaars of rechters voor aanbevelingen en beslissingen, vaak bepalen institutionele, historische en culturele krachten welke regelingen geacht worden in het belang van het kind te zijn. Jammer genoeg echter zijn jeugdrechters en gezondheidswerkers grotendeels onbekend met de resultaten van verschillende tientallen jaren aan onderzoek over de ontwikkeling van kinderen. Ontwikkelingspsychologen en zij die beslissen over omgangs- en verblijfsregelingen kruisen zelden mekaars pad en het grootste deel van de relevante publicaties bedoeld voor een academisch publiek zijn ontoegankelijk voor occasionele lezers. In dit artikel bespreken we het onderzoek dat onmiddellijk bruikbaar is voor die aspecten van de omgangs- en verblijfsregeling die bepaald moeten worden wanneer ouders uit elkaar gaan. Omdat zoveel vragen opduiken met betrekking tot regelingen voor jonge kinderen leggen we de klemtoon op hechtingsprocessen, verwijdering van hechtingspersonen en de rollen van moeders en vaders bij het stimuleren van de ontwikkeling van het kind. Om de leesbaarheid te bevorderen citeren we vooral uit overzichtsaankunsten; lezers kunnen de geciteerde artikelen raadplegen voor verwijzingen naar de primaire literatuur.

Onderzoek naar hechtingsprocessen

Gedurende de afgelopen veertig jaren is ons begrip van de eerste sociale en emotionele ontwikkelingen enorm verbeterd. In het bijzonder hebben psychologen vele factoren geïdentificeerd die de vorming van hechtingsprocessen tussen jonge kinderen en hun ouders beïnvloeden alsook de nefaste gevolgen voor kinderen van ontwrichte of uit balans gebrachte relaties tussen ouder en kind (Lamb, Bornstein en Teti, ter perse; Lamb, Thompson, Gardner en Charnov, 1985;

Thompson, 1998). De essentie van ons groeiend begrip van deze fenomenen wordt kort samengevat op de volgende bladzijden. De ontwikkeling van hechting aan de ouders en andere belangrijke zorgverleners is een van de meest kritische verworvenheden van het eerste levensjaar. Deze duurzame banden spelen essentiële vormende rollen in het latere sociale en emotionele functioneren. Hechtingen tussen ouder en baby stimuleren een gevoel van veiligheid, de eerste stukjes zelfvertrouwen en de ontwikkeling van vertrouwen in andere mensen. Bezorgd over de verregaande negatieve impact van lange verwijderingen van hun ouders op de ontwikkeling van kinderen, was Bowlby (1969) de eerste die het belang van de continuïteit van deze relaties door middel van een theorie trachtte te verklaren, zich daarbij baserend op psychoanalytische en ethologische theorie. Van toen af heeft het wetenschappelijk onderzoek zich vooral beziggehouden met de verschillende fasen en typen van hechting: de veiligheid van hechting, de stabiliteit van hechting over de tijd, culturele verschillen in de hechtingsuitkomsten en de correlatie tussen latere persoonlijkheidseigenschappen en verstandelijke eigenschappen en de verschillende typen van hechting. Aanvankelijk legden de onderzoekers zich exclusief toe op de hechting tussen moeder en kind. Die literatuur is het best bekend onder de gezondheids- en welzijnswerkers. In de laatste 20 jaren echter is ook de betekenis en het belang van de hechting tussen vader en kind en van de hechtingen tussen kinderen en verzorgers die niet tot het gezin behoren, bijv. in kinderdagverblijven en kleuterscholen, uitgebreid onderzocht (voor gedetailleerde overzichten, zie Lamb, 1977a, 1998; Thompson, 1998).

De fasen van hechtingsprocessen

Hechtingsprocessen zijn opgebouwd uit wederzijdse interactieve processen die bij het jonge kind het vermogen stimuleren om ouders en andere zorgverleners te onderscheiden, en om emotioneel te investeren in deze zorgverleners. Zuigelingen die gevoelige en ontvankelijke zorg van vertrouwde volwassenen krijgen bij het voeden, vasthouden, spreken, spelen, kalmeren en bij het in het algemeen nabij zijn, vormen veilige hechtingsrelaties met deze volwassenen (Thompson, 1998). Zelfs voldoende niveaus van ontvankelijke verzorging brengen de vorming van hechtingen tussen kind en ouder teweeg, hoewel sommige van deze relaties onveilig kunnen zijn. Kinderen zijn niettemin beter af met onzekere hechtingen dan met in het geheel geen hechtingsrelaties. Bowlby (1969) beschreef vier fasen van het hechtingsproces en aansluitend onderzoek heeft deze fasering ruimschoots bevestigd: (a) niet-onderscheidende sociale ontvankelijkheid, (b) onderscheidende vriendelijkheid, (c) hechting, en (d) doelgerichte relaties.

Niet-onderscheidende sociale ontvankelijkheid

Gedurende deze fase, die zich afspeelt gedurende de eerste twee maanden na de geboorte, maakt de zuigeling gebruik van een aangeboren repertoire aan signalen, inclusief huilen en lachen, om de aandacht van zorgverleners te trekken. Het kind begint de zorgverleners te associëren met het verdwijnen van ongemak (honger of pijn). Bovendien vormen de gesproken taal en de gelaatsuitdrukkingen van de volwassenen bijkomende gelegenheid voor sociale interactie. Hoewel zuigelingen in staat zijn hun ouders aan hun stem en geur te herkennen aanvaarden zij gedurende de eerste weken van hun leven zorg van om het even welke zorgverlener zonder de eerste weken van hun leven zorg van om het even welke zorgverlener zonder ongemak of angst (Lamb et al., ter perse).

Onderscheidende vriendelijkheid

De fase van de onderscheidende vriendelijkheid vindt plaats tussen de leeftijd van twee tot zeven maanden. Gedurende deze fase beginnen baby's bepaalde zorgverleners te herkennen en verkiezen zij de interactie met hen. Baby's kalmeren gemakkelijker bij deze vertrouwde personen, richten zich naar hen en vertonen meer plezier wanneer ze met hen omgaan. Deze hechting-in-wording geeft aan dat de respons van de zorgverlener voldoende tijdig en geschikt is. Gedurende deze fase beginnen baby's te leren wat reciprociteit is, ondervinden zij een zeker gevoel voor doelmatigheid ('Ik kan dingen laten gebeuren') en vertrouwen. Over het algemeen protesteren zij niet wanneer ze gedurende deze fase van hun ouders worden verwijderd, maar ze worden angstig wanneer ze het te lang zonder menselijke nabijheid moeten stellen.

Hechting

In de hechtingsfase, die plaatsvindt tussen de leeftijden van zeven maanden en twee jaar, geeft het kind duidelijk te kennen dat hechtingen zijn gevormd, bijvoorbeeld door actief te trachten dicht bij de geliefde zorgverleners te blijven. Gedrag dat op deze hechtingen wijst omvat het volgen van en rondhangen bij ouders, vooral bij vermoeidheid of ziekte, en voorkeuren voor welbepaalde zorgverleners als veilige uitvalsbases voor verkenning van de omgeving. Ergens rond het midden van het eerste levensjaar beginnen baby's te huilen of protesteren wanneer ze gescheiden worden van personen aan wie ze gehecht zijn. Deze overgang markeert de initiële verworvenheid van het vermogen om te beseffen dat ouders blijven bestaan wanneer ze niet aanwezig zijn, een vermogen waarnaar door Piaget als "objectpermanentie" wordt verwezen. Uiteraard, het begrip van dit fundamentele concept is aanvankelijk vrij rudimentair en blijft toenemen in het volgende anderhalf jaar van het kinderleven. Naarmate dit begrip rijpt, kan het kind er ook beter mee overweg te worden gescheiden van mensen, hoewel scheiding voor baby's stresserend blijft. Jonge kinderen kunnen de scheiding van een hechtingspersoon duidelijk beter aan wanneer ze bij een andere hechtingsfiguur zijn. Niettemin is het belangrijk de duur van de periode waarin jonge kinderen gescheiden worden van hun hechtingsfiguren te beperken; al te lange verwijderingen zetten de zich ontwikkelende hechtingsrelaties al te zeer onder druk. In het geval dat het kind gehecht is aan beide ouders, zoals de meeste kinderen dat zijn, betekent dit dat de periodes dat het bij elke ouder doorbrengt aangepast moet zijn zodat de tijd dat het gescheiden is van de andere ouder beperkt is. Momenteel bestaat aanzienlijke bewijsmateriaal (voor een overzicht, zie Lamb, 1997a) dat documenteert dat de meeste zuigelingen betekenisvolle hechtingen vormen met hun beide ouders vanaf ongeveer dezelfde leeftijd (6 tot 7 maanden). Dit is zo hoewel in onze cultuur vele vaders minder tijd aan hun kinderen besteden dan moeders. Dit wijst erop dat de tijd die besteed wordt aan omgang niet de enige factor die bepalend is in de ontwikkeling van hechtingen, hoewel een minimum aan hechting cruciaal is. De meeste zuigelingen ontwikkelen een voorkeur voor de ouder die de voornaamste verantwoordelijkheid voor hun zorg op zich neemt (typisch de moeder) maar dit betekent niet dat hun relaties met de andere ouder niet belangrijk zijn. De voorkeur voor de voornaamste verzorger lijkt af te nemen met de leeftijd en vanaf 18 maanden is de voorkeur dikwijls verdwenen. Kortom, de manieren waarop moeders en vaders relaties vormen en de ontwikkeling van hun kinderen beïnvloeden zijn vrij gelijkaardig. Hoewel veel aandacht is besteed aan onderzoek dat aantoonde dat vaders en moeders op verschillende wijzen omgaan met hun kinderen, zijn de verschillen in stijl in wezen vrij klein en schijnen ze niet van groot belang te zijn (Lamb, 1997a). De voordelen van het onderhouden van contact met beide ouders overstijgen elke behoefte aan relaties met mannelijke of vrouwelijke ouders. De empirische literatuur toont ook aan dat zuigelingen en peuters behoefte hebben aan regelmatige omgang met hun beide ouders om hun hechtingen te behouden en uit te breiden (Lamb e.a., ter perse). Langdurige verwijderingen van een ouder zijn onwenselijk omdat ze onnodig de zich ontwikkelende hechtingsrelaties in het gedrang brengen. Bovendien is het noodzakelijk dat de omgang

met de beide ouders plaatsvindt binnen een brede waaier van contexten (voeden, spelen, luiers verversen, kalmeren, in bed stoppen, enz.) om te verzekeren dat de relaties geconsolideerd en gesterkt worden. Bij afwezigheid van gelegenheid voor geregelde omgang binnen een brede waaier aan contexten zullen de relaties tussen kind en ouder zich niet verder ontwikkelen en zelfs verzwakken. Het is bijzonder moeilijk relaties met zuigelingen of jonge kinderen en hun ouders te herstellen wanneer deze relaties verstoord werden. In de plaats daarvan is het voor iedereen die erbij betrokken is aanzienlijk beter zulke verstoringen te vermijden. Gedurende deze fase worden de kinderen mobieler, verkennen ze de wereld meer, starten ze meer sociale omgang en ontwikkelen ze uitgebreide en gesofisticeerde linguïstische en verstandelijke capaciteiten. Deze verwezenlijkingen verhogen de angst van het kind voor scheiding van belangrijke zorgverleners en deze angst uit zich in krachtige vocale en lichamelijke tekenen van verzet tegen de scheiding, vooral tot aan ongeveer de leeftijd van 18 maanden. Daarom is het heel gewoon voor kinderen tussen de leeftijd van 15 tot 24 maanden om zich te verzetten tegen de overgangen van het huis van hun moeder naar het huis van hun vader na de (echt-)scheiding ook al hebben de kinderen goede hechtingsrelaties met beide ouders. Eens ze echter verwijderd zijn uit de omgeving van de moeder functioneren deze jonge kinderen goed bij hun vaders en vice versa. Wanneer geplande verwijderingen kort van tevoren op een kalme en zakelijke manier worden aangekondigd, met de verzekering dat de ouder (of het kind) zal terugkeren, kunnen de angsten verminderd worden. Vanaf de leeftijd van 24 maanden ondervinden de meerderheid van de kinderen niet langer scheidingsangsten, hoewel kinderen met erg onzekere hechtingen en diegenen wier belangrijkste hechtingspersonen hun eigen problemen in verband met de scheiding te verwerken hebben, nog blijk kunnen blijven geven van angst.

Doelgerichte relaties

Ten slotte volstrekt zich tussen de leeftijd van 24 tot 36 maanden de fase van de doelgerichte relatie. In deze fase beginnen kinderen en ouders gezamenlijk plannen te maken; de kinderen zijn meer en meer in staat compromissen te sluiten en enigszins met de behoeften van hun ouders rekening te houden. Kinderen kunnen nu enigszins begrijpen waarom hun ouders komen en gaan en ze kunnen hun terugkeer voorspellen. Hun primitieve besef van tijd maakt het voor tweejarigen echter moeilijk om veel meer te begrijpen dan vandaag en morgen en dit heeft zo zijn gevolgen voor de duur van de verwijdering van belangrijke hechtingsfiguren waar ze mee overweg kunnen. Samengevat, wanneer hen de gelegenheid geboden wordt, zullen peuters zich aan meerdere personen hechten en iedere hechting zal unieke emotionele betekenis en belang hebben. Fysische zorgverlening is kritisch voor de overleving en de gezondheid, maar eveneens belangrijk is de sociale en emotionele input van diverse hechtingsfiguren. Kinderen met meerdere hechtingen lijken een hiërarchie van zorgverleners te creëren, waarbij ze op zoek gaan naar de zorgverleners die het meest beantwoordt aan hun behoeften en gemoedsgesteldheden, hoewel ze bereid zijn van iedere belangrijke hechtingsfiguur troost en geruststelling te aanvaarden wanneer ze verstoord of angstig zijn en wanneer zorgverleners die meer de voorkeur genieten ontbreken. Er is echter geen bewijs dat gedurende de eerste twee levensjaren het voorhanden zijn van meerdere hechtingsfiguren de sterkte van de hechting aan de belangrijkste hechtingsfiguur of hechtingsfiguren vermindert.

Individuele verschillen in de veiligheid van hechting

Uitgebreid onderzoek naar het gecontroleerd scheiden van en herenigen met ouders (gebruik makende van de "Vreemde-Situatie"-procedure) heeft geleid tot de classificatie van de verschillende soorten van hechting, in veilige en onveilige types. Onveilige hechting wordt verder opgedeeld in ontwijkende, weerstandige en ongeorganiseerde types (Ainsworth, Belhar, Waters en Wall, 1978; Lamb e.a., 1985, ter perse; Thompson, 1998). Baby's met een veilige vorm van hechting verkiezen ouders boven vreemden, zullen mogelijk huilen bij scheiding en zoeken onmiddellijk omgang of contact met de ouders, evenals een gevoel van bevestiging en verzekering wanneer deze terug keren. Ongeveer twee derde van de kinderen in de Amerikaanse middenklasse zijn op een veilige manier gehecht, vermoedelijk omdat hun ouders reageren op gehuil en de noden van het kind en psychologisch beschikbaar zijn voor het kind. Ongeveer 20% van de hechtingen tussen kind en ouder in de gezinnen van de Amerikaanse middenklasse zijn ontwijkend onveilig. Deze baby's lijken een scheiding niet op te merken, vermijden de terugkerende ouders te groeten, maar bieden geen weerstand bij fysisch contact. Baby's met een weerstandig onveilige hechting (10% tot 12%) vertonen boos en agressief gedrag bij de hereniging en kunnen na de verwijdering niet gemakkelijk door de ouders worden getroost. Een klein aantal (ongeveer 5%) van de baby's vertonen verward gedrag na de scheiding en werden geclassificeerd als ongeorganiseerd/ gedesoriënteerd. Hun tegenstrijdig gedrag bij de hereniging omvat weg staren wanneer ze worden vastgehouden, vreemde houdingen en afwezige gezichtsuitdrukkingen. Hoewel men ooit dacht dat veilige en onveilige vormen van hechting vaststaand en onveranderlijk in de tijd waren, lijkt dit enkel zo te zijn wanneer het kind in een redelijk stabiele familiale situatie zit gedurende de eerste twee levensjaren (Lamb e.a., ter perse; Thompson, 1998). Factoren die de veiligheid en stabiliteit van een hechting kunnen beïnvloeden zijn onder andere armoede, geweld binnen het huwelijk, een hoog conflictniveau tussen de ouders en grote veranderingen in het leven zoals een scheiding, een sterfgeval, of de geboorte van een broer of zus. Met elk van deze gevallen gaat een groeiende onveiligheid in de hechting met het kind gepaard. Onveilige vormen van hechting zijn duidelijk verbonden met een ontoereikende stijl van ouderlijke zorgverlening die de kwaliteit van de hechting met het kind beïnvloedt, zoals een verstoorde familiale omgang, afwijzing door de ouders, onvoldoende ontvankelijke of ongeorganiseerde vormen van ouderlijke zorgverlening, verwaarlozing en misbruik. Het moet worden opgemerkt dat hechtingen tussen kind en ouder vaak onveilig worden als reactie op de (echt-)scheiding van de ouders, tenminste voor een bepaalde periode, en daarna, wanneer de kinderen een terugval van de ouderlijke ruzies ervaren, terug veiliger worden (Cummings en Davies, 1994). Dus, hoewel kinderen uit een gezin met een hoog conflictniveau tussen de ouders initieel een onveilige hechting kunnen hebben, zal hun relatie met beide ouders veiliger worden als het conflictniveau daalt. Het is ook duidelijk dat interculturele verschillen in de stijl van ouderschap en de gestelde verwachtingen geassocieerd zijn met verschillende hechtingspatronen. Er zijn belangrijke individuele verschillen wat betreft de veiligheid van hechtingen. Vergeleken met kinderen die initieel onveilig waren, zijn veilig gehechte kinderen later meer zelfstandig, sociaal vaardig, onderzoekend, tot samenwerking bereid en meevoelend met anderen; zij hebben een hogere zelfwaardering en leggen meer doorzettingsvermogen en flexibiliteit aan de dag bij het oplossen van problemen. Deze verschillende uitkomsten lijken niet alleen toe te schrijven aan de initiële verschillen in de veiligheid van de hechtingen maar ook aan de blijvende verschillen in de kwaliteit van de ouderlijke zorgen (voor overzichten en analyses over dit onderwerp, zie Lamb e.a., 1985, ter perse; Thompson, 1998).

Implicaties van onderzoek naar bindingen voor omgangs- en verblijfsregelingen

Het onderhouden van de bindingen van de kinderen na (echt-) scheiding

Wanneer de ouders voor de scheiding hebben samengeleefd en de relaties tussen het kind en de beide ouders op zijn minst van voldoende kwaliteit en ondersteuning getuigden dan is de centrale uitdaging de beide bindingen tussen kind en ouder na de scheiding te onderhouden. Wanneer er bezorgdheid bestaat over kindermishandeling, druggebruik, mentale ziekte of geweld tussen de ouders, dan zijn evaluaties van de geschiktheid van de ouders uiteraard essentieel en kunnen beperkte bezoeken onder toezicht nodig zijn om te vermijden dat de veiligheid en de ontwikkeling van het kind in het gedrang komt. Ook, wanneer de ouders nooit samengeleefd hebben, en het kind niet de mogelijkheid heeft gehad om zich te binden aan een van de ouders, zoals gewoonlijk het geval is wanneer het ouderschap via gerechtelijke procedure komt vast te liggen, zijn speciale inspanningen nodig om de ontwikkeling van bindingsrelaties te bevorderen. Dit valt echter buiten de scope van dit artikel. Over het algemeen spelen de relaties met de ouders een cruciale rol bij het vorm geven aan de sociale, emotionele, persoonlijke en verstandelijke ontwikkeling van het kind en er bestaat een uitgebreide literatuur die de nefaste gevolgen documenteert van verstoorde relaties tussen ouder en kind op de ontwikkeling en de psychologische aanpassing van kinderen (Lamb, 1999; Lamb, Hwang, Ketterlinus en Fracasso, 1999). Deze literatuur toont ook aan dat kinderen die betekenisvolle relaties met een van hun ouders afgebroken zagen, een groter psychosociaal risico lopen, zelfs wanneer ze in staat zijn hun relatie met de andere ouder te behouden. Anders gezegd, er bestaat aanzienlijk bewijsmateriaal dat aantoont dat kinderen meer geneigd zijn hun psychologisch potentieel te bereiken wanneer zij betekenisvolle relaties met hun beide ouders kunnen ontwikkelen en in stand te houden, of de twee ouders nu samenleven of niet. De meeste courante praktijk bij beslissingen over gezags- en omgangsregelingen is de nadruk te leggen op de relatie tussen moeder en kind en de continuïteit van deze relatie te waarborgen door kinderen bij hun moeders te laten wonen en ze beperkt contact met hun vaders te laten hebben. Bijgevolg zal het jonge kind dat gewoon was zijn beide ouders elke dag te zien abrupt één ouder, meestal de vader, slecht een keer per week (of een keer per twee weken) beginnen te zien en dat slechts voor een paar uurtjes. Deze regeling werd dikwijls voorgesteld door gezondheids- en welzijnsverleners als zijnde in het beste belang van het kind door een verkeerd begrip, gebaseerd op Bowlby's vroegste speculaties, dat het jonge kind slechts één significante of voornaamste binding hebben. Als gevolg hiervan werd het onderzoek naar de ontwikkeling van jonge kinderen gebaseerd op niet-geteste psychoanalytische theorieën en focuste het zich alleen op moeders en hun jonge kinderen in de veronderstelling dat de vaders van geringe betekenis waren en onnodig voor de ontwikkeling en de psychologische aanpassing van kinderen. De gezags- en omgangsregelingen die op basis hiervan uitgesproken werden offerden de continuïteit van de relaties tussen vader en kind op met lange-termijn sociaal-emotionele en economische gevolgen voor de kinderen. Vandaag documenteert zeer uitgebreide onderzoeksliteratuur de kwalijke gevolgen van gehavende relaties tussen vader en kind, alsook de positieve bijdragen die vaders leveren bij de ontwikkeling van hun kinderen (voor een overzicht, zie Lamb, 1997b). Het onderzoek uitgevoerd onder leiding van Bowlby (1973) geeft aan dat het verlies of de aantasting van betekenisvolle relaties in de kindertijd de oorzaak kan zijn voor angst en een diepgeworteld gevoel van verlies, in het bijzonder wanneer het gebeurt gedurende de eerste twee levensjaren wanneer kinderen beperkte cognitieve en communicatieve middelen hebben om het verlies te verwerken. Zowel conflicten tussen de ouders als het plotse vertrek van een ouder uit het dagelijkse leven van het kind kan de hechtingen van het kind onveilig maken en zou dus vermeden

moeten worden. Om te beantwoorden aan de psychologische behoeften van het kind zouden omgangsregelingen voor kinderen jonger dan 2 of 3 jaar eerder meer dan minder overgangen moeten bevatten om de continuïteit van de beide relaties en de veiligheid en het gemak van het kind in een periode van grote veranderingen te waarborgen. Ideaal ware dat zuigelingen en peuters de mogelijkheden hebben om elke dag of om de twee dagen met beide ouders te contact te hebben en dit in een brede waaier van functionele contexten (voeden, spelen, disciplineren, basisverzorging, grenzen stellen, in bed steken, enz.) Om de schadelijke impact van uitgebreide verwijderingen van elke ouder te minimaliseren, zouden er meer overgangen moeten zijn dan misschien bij oudere kinderen wenselijk is. Wanneer kinderen de leeftijd van twee jaar bereiken kunnen ze met langere verwijderingen overweg en de meeste peuters kunnen dan zonder stress overweg met twee opeenvolgende overnachtingen bij iedere ouder. Omgangsregelingen met langere periodes, zoals vijf tot zeven dagen, zouden vermeden moeten worden omdat kinderen van deze leeftijd nog altijd kribbig en ongemakkelijk worden wanneer ze te lang van een van beide ouders verwijderd zijn. Er is omvangrijk bewijsmateriaal dat aantoonde dat jonge kinderen gewoon worden aan regelmatige overdrachten zoals deze die gepaard gaan met verblijf in verschillende crèches zonder dat dit kwalijke gevolgen heeft voor de kwaliteit van de bindingen met hun ouders (Lamb, 1998). Hetzelfde zou moeten gelden voor wat betreft verwijderingen in het raam van scheiding tussen de ouders. Zuigelingen en peuters zouden dus meerdere contacten per week met beide ouders moeten hebben op hun scheidingsangst te minimaliseren en de continuïteit van de hechtingen van het kind te onderhouden. Jammerlijk genoeg, is het belang van plaatsverbonden stabiliteit (één thuis, één bed) ten onrechte te zeer benadrukt voor zuigelingen en peuters zonder dat de nodige aandacht werd besteed aan het grotere belang voor het kind van de emotionele, sociale en cognitieve bijdragen van de beide relaties tussen ouder en kind. Op een plaats wonen (geografische stabiliteit) verzekert slechts één vorm van stabiliteit. Stabiliteit wordt voor jonge kinderen (en ook voor oudere kinderen) ook gecreëerd door het voorspelbare komen en gaan van de beide ouders, regelmatige eet- en slaapgewoonten, consistente en aangepaste verzorging en affectie en aanvaarding (Kelly, 1997). Meer nog, omgangs- en verblijfsregelingen na scheiding die voorspelbaar zijn en door de jonge kinderen zonder veel stress kunnen worden nageleefd, voorzien in stabiliteit na de scheiding.

Overnachtingen bij de niet-residentiële ouder

Als gevolg van de historische focus op het waarborgen van de hechting tussen moeder en kind en van een exclusieve thuis, werden overnachtingen bij of uitgebreide bezoeken aan de andere ouder (meestal de vader) lange tijd verboden of ten strengste afgeraden door rechters, raadgevers, therapeuten, gezondheidswerkers, advocaten in familierecht, en niet verrassend, door vele moeders (bijv., Garrity en Baris, 1992; Goldstein, Freud en Solnit, 1973; Goldstein, Freud, Solnit en Goldstein, 1986; Hodges, 1991). Hodges (1991) bijvoorbeeld beweerde dat voor kinderen jonger dan zes maanden, “overnachtingen wellicht niet in het belang van het kind zijn, omdat de eet- en slaapgewoonten van de zuigeling zo stabiel mogelijk zouden moeten zijn.” (p. 175). Voor peuters tussen zes en achttien maanden zouden overnachtingen als “minder dan wenselijk moeten worden beschouwd” (p. 176). Hoewel Hodges het belang van verscheidene bezoeken per week voor oudere kinderen die gehecht waren aan hun vaders erkende, raadde hij aan dat deze beperkt bleven tot enkele uren. Hodges stelde dat kinderen slechts in staat zouden kunnen zijn “zonder schade” buitenshuis te overnachten van zodra ze de leeftijd van drie jaren hadden bereikt (p. 177). Zulke onnodig restrictieve en normatieve richtlijnen waren niet gebaseerd op onderzoek naar de ontwikkelingspsychologie bij jonge kinderen en weerspiegelden een gedateerd begrip van de relaties tussen een kind en zijn ouders. Meer nog, zulke aanbevelingen hielden geen rekening met de kwaliteit van de relaties tussen vader en kind en tussen moeder en kind, de aard van de betrokkenheid van de beide ouders, en de behoefte van het kind om de relaties met de beide ouders na de scheiding te behouden en te versterken (Lamb, Sternberg en

Thompson, 1997). Onderzoek en ervaringen in kinderdagverblijven, peutersuinen en andere regelmatig terugkerende omgevingen geven aan dat jonge kinderen zich snel aanpassen aan deze overgangen en ook goed slapen van zodra ze vertrouwd zijn. Inderdaad, een kind gedijt ook sociaal, emotioneel en verstandelijk als de organisatie van de zorgverlening voorspelbaar is en wanneer ouders zowel gevoelig zijn voor de fysieke noden als de ontwikkelingsnoden van het kind en emotioneel beschikbaar zijn (Horner en Guyer, 1993; Lamb, 1998). Avonden en overnachtingen (alook lange bezoeken met dutjes tijdens de dag) bij de niet-residentiële ouder zijn voor het kind psychologisch bijzonder belangrijk, en dat niet alleen voor zuigelingen maar ook voor peuters en kleuters. Avonden en overnachtingen bieden mogelijkheden voor cruciale sociale interacties en verzorgende activiteiten waar bezoekjes van 1 tot 2 uren niet in kunnen voorzien: het geven van een badje, het kalmeren bij kwellingen en angsten, slaaprituelen, troosten in het midden van de nacht, het 's ochtends geven van zekerheid en veiligheid aan het kind door het na het ontwaken te knuffelen, enz.... Deze alledaagse activiteiten bevorderen en behouden het vertrouwen in de ouders terwijl ze de binding tussen ouder en kind verdiepen en versterken. Er bestaat in het geheel geen bewijs dat de psychologische aanpassing van kinderen of de relaties tussen kinderen en hun ouders geschaad wordt wanneer kinderen overnachten bij de andere ouder. Een vaak verkeerd geciteerde studie van Solomon (1997) gaf hoge niveaus van onzekere hechtingen tussen kind en moeder en tussen kind en vader weer wanneer de ouders niet samenleefden, maar kleuters die zowel bij hun vader als hun moeder overnachtten hadden niet significant meer onveilige relaties dan kinderen die niet bij beide ouders overnachtten. In feite, zoals al opgemerkt, bestaat er aanzienlijk wetenschappelijk bewijs van de voordelen van deze regelmatige ervaringen. Naast het behouden en verdiepen van de hechtingen, bezorgen overnachtingen kinderen met een diversiteit aan sociale, emotionele en verstandelijke stimulerende ervaringen die hun aanpassingsvermogen en gezonde ontwikkeling ten goede komen. Bovendien, betekenisvolle relaties tussen vader en kind kunnen vaders aanmoedigen om betrokken te blijven in de levens van hun kinderen door hen mede verantwoordelijk te maken als ouder. Andere voordelen van overnachtingen zijn de normale combinatie van plezier en "echte" tijd die enkel door een uitgebreide vorm van zorgrecht wordt toegelaten, de mogelijkheid om op de hoogte te blijven over de voortdurende en complexe veranderingen die gepaard gaan met de ontwikkeling van het kind, mogelijkheden voor daadwerkelijke disciplineren en opvoeding wat onvervreemdbaar behoort tot goed ouderschap en mogelijkheden om op een betekenisvolle wijze opnieuw contact te maken met het kind. Korte bezoekjes van twee uur daarentegen herinneren het kind eraan dat de bezoekende ouder bestaat maar voorzien niet in de brede waaier aan activiteiten die de relatie in zijn bewustzijn verankeren. Wanneer moeders borstvoeding geven is er aanzienlijke aarzeling, onbeslistheid en misschien zelfs hevige weerstand vanwege de moeder met betrekking tot overnachtingen of uitgebreide bezoeken gedurende de dag. Borstvoeding is uiteraard een van de belangrijke contexten die hechting bevordert, hoewel het helemaal niet een essentiële context is. Inderdaad, er is geen bewijs dat baby's die borstvoeding hebben ontvangen betere en veiligere relaties met hun ouders vormen dan baby's die flessenvoeding hebben ontvangen. Een vader kan een zuigeling voeden met de melk die bij de moeder werd afgetapt, in het bijzonder van zodra de zorgrouines vertrouwd zijn. Wanneer er overnachtingen doorgang vinden is het niet cruciaal dat de twee bedden of slaapkamers dezelfde zijn; kinderen raken snel gewend aan deze verschillen. Om de stabiliteit te waarborgen is het mogelijk belangrijker dat de eet- en slaapgewoonten in beide huishoudens gelijkaardig zijn. Ouders zouden dus informatie moeten delen over slaapgewoonten, nachtelijk ontwaken, voedingsgewoontes en voedingsschema's, effectieve praktijken om te kalmeren, over ziekten en veranderingen in de dagelijkse routines wanneer het kind opgroeit. Ouders zouden door advocaten en bemiddelaars moeten worden aangemoedigd om rechtstreeks, sprekend of schrijvend, met elkaar te communiceren. Wanneer dit niet mogelijk is tengevolge van de onverzettelijkheid van een van de ouders of van beide ouders, dan zou de rechtbank de diensten van bemiddelaars en gezondheidswerkers moeten inroepen tot de normale woede over de scheiding verminderd is (Emery, 1994, 1999; Kelly, 1991, 1994). Het is ook belangrijk te erkennen dat

langdurige procesvoering en het schrikbeeld “winnen of verliezen” de tempering van het conflict uitstellen (Maccoby en Mnookin, 1992), en dat zulke geschillen daarom met spoed zouden moeten worden beslecht. Ook zou de kwaliteit van de communicatie niet moeten beoordeeld worden aan de hand van het conflictniveau dat rond de procesvoering hangt en erdoor wordt opgestookt. De uitdagingen van op het kind gefocuste communicatie vereist een engagement van de zijde van de beide ouders naar het welzijn van hun kinderen maar zal op lange termijn positieve gevolgen hebben voor kinderen en voor elk van de relaties tussen ouder en kind. Hoewel het duidelijk is dat een goede samenwerking tussen de ouders voordelig is, zouden omgangsregelingen die betekenisvolle relaties tussen ouder en kind mogelijk maken niet gemeden mogen worden als een of beide ouders niet in staat is/zijn tot samenwerking. Niet-samenwerkende ouders kunnen effectief functioneren in hun aparte domeinen en zo de kinderen helpen bij de aanpassing (Lamb e.a., 1997; Maccoby en Mnookin, 1992; Whiteside, 1998). Omdat een hoog niveau van conflict geassocieerd wordt met minder gunstige uitkomsten na scheiding (Johnston, 1994; Kelly, ter perse; Maccoby en Mnookin, 1992), geniet het de voorkeur dat overdrachten geschieden zonder openlijk conflict. Echter, het is belangrijk om te begrijpen hoe een hoog conflictniveau gedefinieerd wordt in het relevante onderzoek, want de resultaten worden vaak verkeerd begrepen. Bijna per definitie, houden geschillen over omgangs- en verblijfsregelingen een conflict in, maar laat het duidelijk zijn dat zulks conflict op zich niet noodzakelijkerwijze ook schadelijk is. Het hoge conflictniveau dat schadelijk gevonden wordt door onderzoekers als Johnston (1994) bestond typisch uit herhaald echtelijk geweld en verbale agressie die met hoge intensiteit voortduurde gedurende langere periodes en zich vaak in het bijzijn van het kind voltrok. Johnston benadrukte het belang van het niet onderbreken van relaties met beide ouders behalve in de zeldzame gevallen van intense langdurige conflicten. Hoge conflictniveaus bij de overdrachten kunnen de scheidingsangst van de kinderen vergroten. Zelfs zonder conflict kunnen overdrachten vreemd en kribbig gedrag en gehuil veroorzaken wanneer kinderen de ene gewoonten inruilen voor de andere stijl van ouderlijke zorg. Zoals hierboven al gesteld is dit vooral zo wanneer kinderen tussen 15 maanden en 24 maanden oud zijn, wanneer het vrij normaal is. Als conflict moeilijk te vermijden is omwille van de vijandige opstelling van een of van beide ouders dan zouden de overdrachten moeten gebeuren via babysitters of via neutrale plaatsen zoals kinderdagverblijven, neutrale bezoekeruimtes of de woonsten van grootouders die hun medewerking willen verlenen. In sommige gevallen staan moeders na de scheiding zeer vijandig tegenover de vader als onderdeel van een strategie om de deelname van de vader aan de opvoeding van het kind te voorkomen of te beperken. In zulke gevallen zouden vaders niet het gepaste contact met hun kinderen mogen worden ontzegd omdat er een conflict heerst tussen de ouders. Gelijkaardig, wanneer vaders de moeders hekelen bij overdrachten of weigeren te praten over de gedragingen van het kind wanneer het kind bij hem was, zullen ze blijk moeten geven van een meer coöperatieve opstelling om aanspraak te kunnen maken op meer uitgebreid contact. Het moet aangenomen worden dat ouders ietwat verschillende opvoedingsstijlen hebben die verband houden met hun eigen opvoeding en persoonlijkheden. Ongeacht deze verschillen halen kinderen (en ouders) voordeel bij discussies over technieken en benaderingen bij disciplineren alsook over vorderingen bij grote opvoedingstaken zoals de toilettraining. Voorts zullen kinderen typisch verschillende sociale ervaringen (en vakantiegewoonten) opdoen bij elk ouder en met de uitgebreide familie en vriendenkring.

Hoelang mag de verwijdering van belangrijke hechtingsfiguren duren?

De mate waarin jonge kinderen overweg kunnen met de verwijdering van de belangrijkste hechtingsfiguren wordt bepaald door hun leeftijd, temperament, verstandelijke ontwikkeling, sociale ervaring en de aanwezigheid van oudere broers en zussen. Naast hun zeer onvolwassen verstandelijke vermogens hebben zeer jonge kinderen geen besef van tijd om hen scheidingen te helpen begrijpen, hoewel hun vermogen om overweg te kunnen met langere verwijderingen van bindingsfiguren toeneemt met hun leeftijd. Het doel van elke omgangsregeling zou erin moeten bestaan lange verwijderingen van elk van de ouders te mijden om scheidingsangsten te ontlopen en voldoende frequent en uitgebreid contact met elk van de ouders te voorzien opdat het kind zich veilig, vertrouwd en comfortabel zou blijven voelen in elke relatie. Peuters en kleuters kunnen beter overweg met langere verwijderingen dan zuigelingen en velen voelen zich comfortabel bij uitgebreide bezoeken tijdens de weekends in de huizen van elk van de ouders alsook bij overnachtingen gedurende de week. Over het algemeen echter geraken de meeste kleuters gestresseerd door en onnodig bezorgd over verwijderingen van elk van de ouders wanneer deze langer dan drie tot vier dagen duren. Een uitzondering vormen misschien geplande vakanties waarin de ouders en de broers en zussen volledig beschikbaar zijn om met de jonge kinderen nieuwe stimulerende en plezierige activiteiten te ondernemen. Zelfs dan zouden de meeste ouders er goed aan doen de lengte van deze vakanties te beperken tot zeven dagen en eerder verschillende vakanties te plannen dan een enkele lange vakantie. Van zodra de kinderen naar de lagere school gaan, hebben ze aanzienlijk meer autonomie en vergoten hun verstandelijke, emotionele en tijdsbewuste vermogens, en wordt de duur van de verwijderingen van beide ouders vaak minder kritisch. Dan nog, voor de leeftijd van zeven jaar, en vaak nog later, putten de meeste kinderen meer plezier uit herenigingen gedurende de week met elke ouder dan uit lange periodes zonder contact. Vanaf de leeftijd van zeven tot acht jaar kunnen de meeste kinderen goed overweg met verwijderingen van hun ouders van vijf tot zeven dagen als onderdeel van hun gewone routine en veertiendaagse vakanties met elk van de ouders. Gerechtelijke beslissingen over jonge kinderen die rekening houden met de toenemende bekwaamheid van kinderen om overweg te kunnen met langere verwijderingen door via koppeling aan leeftijdsgrenzen een stapsgewijze toename van de lengte van de verwijderingen op te leggen, sluiten het best aan bij de belangen van de kinderen. Vele discussie over overblijfsregelingen hebben de nadruk gelegd op de nood om de voornaamste verzorger te identificeren in een poging om vast te stellen waar het kind het grootste deel van zijn tijd zou moeten doorbrengen (voor een overzicht, zie Kelly, 1994). De uitgebreide leefwereld van jonge schoolgaande kinderen, de grotere rijkdom van de emotionele en verstandelijke vermogens en het toenemende belang van het sociale en recreatieve leven buitenshuis laten velen concluderen dat het concept van de voornaamste verzorger geen grote rol zou moeten spelen bij het beslissen over een verblijfsregeling, echter, dit vooral echter vanaf de leeftijd van vijf jaar (Chambers, 1984). Zoals in dit artikel herhaald gesteld, worden de kinderen verrijkt door geregelde, gevarieerde en geschikte interacties met twee betrokken en emotioneel steunverlenende ouders en dit is niet minder het geval voor schoolgaande kinderen op de weg naar de volwassenheid. Ongeacht wie de voornaamste verzorger was, halen kinderen hun voordeel bij uitgebreide persoonlijke contacten met de beide ouders die betekenisvolle relaties tussen vader en kind en moeder en kind bevorderen.

Referenties

- Ainsworth, M.D., Blehar, M., Waters, E. and Wall, S. (1978). *Patterns of attachment*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1973). *Attachment and loss: Vol. 2. Separation: Anxiety and anger*. New York: Basic Books.
- Bowlby, J. (1988). *A secure base: Parent-child attachment and healthy human development*. New York: Basic Books.
- Chambers, D. L. (1984). Rethinking the substantive rules for custody disputes in divorce. *Michigan Law Review*, 83, 477-569.
- Cummings, E. and Davies, P. (1994). *Children and marital conflict: The impact of family dispute and resolution*. New York: Guilford.
- Emery, R. E. (1994). *Renegotiating family relationships: Divorce, child custody, and mediation*. New York: Guilford.
- Emery, R. E. (1999). *Marriage, divorce, and children's adjustment* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Garrity, C. B. and Baris, M. A. (1992). *Caught in the middle: Protecting the children of high conflict divorce*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Goldstein, J., Freud, A. and Solnit, A. J. (1973). *Beyond the best interests of the child*. New York: Free Press.
- Goldstein, J., Freud, A., Solnit, A. J. and Goldstein, S. (1986). *In the best interests of the child*. New York: Free Press.
- Hodges, W. (1991). *Interventions for children of divorce: Custody, access, and psychotherapy*. New York: John Wiley.
- Horner, T. M. and Guyer, M. J. (1993). Infant placement and custody. In C. Zeanah (Ed.), *Handbook of infant mental health* (pp. 462-479). New York: Guilford.
- Johnston, J. (1994). High conflict divorce. *The Future of Children: Children and Divorce*, 4(1), 165-182.
- Kelly, J. B. (1991). Parent interaction after divorce: Comparison of mediated and adversarial divorce processes. *Behavioral Sciences and Law*, 9, 387-398.
- Kelly, J. B. (1994). The determination of child custody. *The Future of Children: Children and Divorce*, 4(1), 121-142.
- Kelly, J. B. (1997). The best interests of the child: A concept in search of meaning. *Family and Conciliation Courts Review*, 35(4), 377-387.
- Kelly, J. B. (ter perse). Children's adjustment in conflicted marriage and divorce: A decade re-view of research. *Journal of Child and Adolescent Psychiatry*.
- Lamb, M. E. (1997a). The development of infant-father attachments. In M. E. Lamb (Ed.), *The role of the father in child development* (3rd ed., pp. 104-120, 332-342). New York: John Wiley.

- Lamb, M. E. (Ed.) (1997b). *The role of the father in child development* (3rd. ed.). New York: John Wiley.
- Lamb, M. E. (1998). Nonparental childcare: Context, quality, correlates, and consequences. In W. Damon, I. E. Sigel, & K. A. Renninger (Eds.), *Handbook of child development: Vol. 4. Social, emotional, and personality development* (5th ed., pp. 73-133). New York: John Wiley.
- Lamb, M. E. (1999). Non-custodial fathers and their impact on the children of divorce. In R. A. Thompson and P. Amato (Eds.), *The post-divorce family: Research and policy issues* (pp. 105-125). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Lamb, M. E., Bornstein, M. H. and Teti, D. M. (in press). *Development in infancy* (4th ed.). Mahway, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Lamb, M. E., Hwang, C. P., Ketterlinus, R. and Fracasso, M. P. (1999). Parent-child relationships. In M. H. Bornstein and M. E. Lamb (Eds.), *Developmental psychology: An advanced textbook* (4th ed., pp. 411-450). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Lamb, M. E., Sternberg, K. and Thompson, R. A. (1997). The effects of divorce and custody arrangements on children's behavior, development, and adjustment. *Family and Conciliation Courts Review*, 35, 393-404.
- Lamb, M. E., Thompson, R. A., Gardner, W. P. and Charnov, E. L. (1985). *Infant-mother attachment*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Maccoby, E. and Mnookin, R. (1992). *Dividing the child*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Solomon, J. (1997). *Parenting schedules for the very young child: Summary of a longitudinal study on the development of attachment in separated and divorced families*. Unpublished manuscript, Wallerstein Center for the Family in Transition, Corte Madera, CA.
- Thompson, R. A. (1998). Early sociopersonality development. In W. Damon & N. Eisenberg (Eds.), *Handbook of child development: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (5th ed., pp. 25-104). New York: John Wiley.
- Whiteside, M. F. (1998). The parental alliance following divorce: An overview. *Journal of Marital and Family Therapy*, 24(1), 3-24.

Joan B. Kelly, Ph.D., is klinisch psycholoog en onderzoeker, docent aan de Universiteit van Californië te San Francisco en was eerder directeur van het Noord-Californische Bemiddelings-centrum. Ze heeft uitgebreid gepubliceerd over het onderwerp scheidingskinderen en de aanpassing van kinderen, verblijfs- en omgangsregelingen, en bemiddeling in geschillen over verblijf en echtscheiding. Michael E. Lamb, Ph.D., is hoofd van het departement Sociale en Emotionele Ontwikkeling van het Amerikaanse Nationaal Instituut voor het Kinderwelzijn en de Menselijke Ontwikkeling. Hij heeft uitgebreid gepubliceerd over de ontwikkeling van kinderen met het accent op de relaties tussen het kind en zijn ouders, kindverzorging door anderen dan door de ouders en forensische interviewprocessen.